

Мета та результат в зустрічних договірних зобов'язаннях

Ж. В. Завальна ¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.03.2024	Право	347.42

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11477906>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. В даній статті розглядається проблема правового регулювання зустрічних зобов'язань в двосторонніх договорах. В статті розглядається особливості мети, згоди, результату та інтересу в зустрічних зобов'язаннях та їх означальна роль для виокремлення зустрічних та всіх інших договірних зобов'язань.

Зустрічні зобов'язання та їх ознаки розглядаються в аспекті чинності приватно-правових договорів, зокрема увага була зосереджена на суб'єктивних аспектах: 1) інтерес держави та суспільства в тому числі виражений в нормах кодексу та інших актах цивільного законодавства; 2) відсутність вад волі та дотримання юридичних стандартів у здатності сторін до укладення правочину; 3) наявність у сторін реальної мети доведеної до реального настання наслідків.

Зустрічні зобов'язання в договорах для своєї чинності мають враховувати не тільки інтереси сторін договору, але й інтереси держави і суспільства, які мають бути дотримані при його укладенні та виконанні. Для чинності зустрічних зобов'язань в договорі необхідна згода сформована у сторін відповідно до внутрішнього переконання і виявлена відповідно до норм цивільного законодавства про чинність правочинів. Мета в договорах із зустрічними зобов'язаннями сприймається в двох аспектах як визначений спланований процес і як конкретно визначений результат заради якого укладається договір. Мета як процес визначається за змістом і за часом, тобто не може виникнути випадково і після укладення договору. Мета як результат є певним матеріальним або нематеріальним благом, яким і задовільняється зустрічний інтерес.

Ключові слова: правочин, договір, договірне зобов'язання, зустрічні зобов'язання, зустрічний інтерес, зустрічне надання, результат зустрічних зобов'язань.

Purpose and result in counter contractual obligations

Annotation. This article examines the problem of legal regulation of counter-obligations in bilateral contracts. The article examines the features of purpose, consent, result and interest in counter obligations and their significant role in distinguishing counter obligations from all other contractual obligations.

Mutual obligations and their features are considered in the aspect of the validity of private law contracts, in particular, attention was focused on subjective aspects: 1) the interest of the state and society, including those expressed in the norms of the code and other acts of civil

¹ доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

legislation; 2) absence of defects of will and compliance with legal standards in the ability of the parties to enter into a deed; 3) the parties have a real goal proven to have real consequences.

In order to be valid, reciprocal obligations in contracts must take into account not only the interests of the parties to the contract, but also the interests of the state and society, which must be respected during its conclusion and execution. For the validity of counter-obligations in the contract, the consent formed by the parties in accordance with internal conviction and revealed in accordance with the norms of civil legislation on the validity of transactions is necessary. The purpose in contracts with counter-obligations is perceived in two aspects as a defined planned process and as a concretely defined result for which the contract is concluded. The purpose as a process is determined by content and time, that is, it cannot arise accidentally even after the conclusion of the contract. The goal as a result is a certain material or immaterial good, which satisfies the opposite interest.

Key words: deed, contract, contractual obligation, counter obligations, counter interest, counter provision, result of counter obligations.

Вступ

Проблематика. Теоретичним та практичним аспектам припинення цивільного зобов'язання присвячено чимало наукових досліджень вітчизняних цивілістів. При цьому в наукових працях висвітлюються зазвичай загальні питання правового регулювання припинення зобов'язання, а також обмежене коло наукових доробок, що стосуються застосування окремих способів припинення цивільного зобов'язання. Зокрема це стосується, такого способу припинення як зарахування зустрічних однорідних вимог. Хоча названий спосіб є досить поширеним у юридичній практиці, і застосовується, як правило, для припинення договірних зобов'язання, наявні на сьогодні дослідження вказаної проблеми не дають можливості надати вичерпну характеристику юридичної природи зустрічних зобов'язань, так само розглянути їх основні ознаки, що призводить до постановки несправедливих судових рішень, так само і до частой зміни позиції судів в своїй правотворчості.

Наявні наукові дослідження даної проблеми. Тематика зарахування зустрічних однорідних вимог, зустрічних інтересів в негативних та позитивних зобов'язаннях породжених договором є доволі дискутованою в наукових працях іноземних колег. Доктрина зустрічного зобов'язання розкривається у працях іноземних юристів-науковців А. Гласера [2], Е. Дженкса [3], Л. Лантелли [4], Е. Мак Кендрік [5], Л. Ж. де ла Морандьєра [6], Фуллер Л.Лон [1] та ін. Абрам Гласер розглядав доктрину зустрічного зобов'язання через поняття зустрічного надання, і представляв його як принцип, на якому базуються дії учасників договірних правовідносин [2]. Е. Дженкс у своїх працях виводить ознаки взаємного зустрічного зобов'язання, в тому числі зустрічного надання [3]. Л. Лантелла робить висновок про ознаки зустрічних зобов'язань в договірних і недоговірних відносинах [4].

В цивільному праві України проблеми визначення поняття та окреслення ознак зустрічного зобов'язання в своїх працях розглядали П.Д. Гуйван, І.А. Безклубий, О. В. Дзера, Т.В. Боднар, Л.К. Жданкіна, В.В. Надьон, П.Д. Пригуза, А. А. Цибань та ін. Так, Т. В. Боднар говорить про особливості зустрічного зобов'язання, яке вбачається у тому, що в цих договірних зобов'язаннях кожна із сторін договору є водночас і кредитором, і боржником [7, с. 42]. В. В. Надьон у своїх працях обговорює порядок та послідовність виконання обов'язків у двосторонніх договірних зобов'язаннях [8, с. 36]. А. А. Цибань у своїх працях говорить про особливості та ознаки зустрічних обов'язків в договірних зобов'язаннях в двосторонніх договорах [14, с. 58].

Обговорення наукової проблеми та практичного втілення зустрічних зобов'язань, зустрічного виконання, зустрічних обов'язків в українській юридичній доктрині

останніми роками набуває все більших обертів. Але на сьогоднішній день, більшість питань залишаються не вирішеними. З огляду на вищевказане *метою* нашої статті є вдосконалення правового регулювання відносин зустрічних договірних зобов'язань. Відповідно, *завданням* є розгляд юридичної доктрини щодо визначення окремих ознак зустрічних договірних зобов'язань як то їх мети і та результатів.

Результати

Основним наративом для розгляду питання зустрічних договірних зобов'язань в даній статті є розгляд даної проблематики через призму дійсності двостороннього договору в зустрічних зобов'язаннях. Зустрічні зобов'язання дуже часто сприймають як взаємні. Для виникнення взаємності необхідна наявність двох зобов'язань, кожне із яких взаємно є підставою іншого. За загальним правилом, вважається, що недійсність одного зобов'язання призводить до недійсності іншого. Так, якщо зобов'язання однієї сторони неможливо виконати чи є протизаконним, то друге зобов'язання також не отримує чинність чи його втрачає [9, с. 248].

Інтерпретуючи загальні вимоги до чинності правочинів викладених у статті 203 Цивільного кодексу України [15], в ракурсі розгляду зустрічності зобов'язань в двосторонньому договорі законодавець зосередив свою увагу саме на суб'єктивних аспектах: 1) інтерес держави та суспільства в тому числі виражений в нормах кодексу та інших актах цивільного законодавства; 2) відсутність вад волі та дотримання юридичних стандартів у здатності до укладення правочину сторін; 3) наявність у сторін реальної мети доведеної до реального настання наслідків. Пропонуємо нижче обговорити кожен із наведених пунктів.

Науковці говорять про інтерес чи його задоволення у договорі, як один із елементів означення зустрічності в договірних зобов'язаннях. При цьому обговорюється наявність, інтересу у сторін, який задовільняється в ході укладення та виконання зустрічних зобов'язань [7]. Ми погоджуємось, що інтерес є психологічною, соціальною, економічною основою формування мети чи мотивації для укладення договору (взяття на себе зобов'язань, обіцянки зустрічного надання тощо). Але в ракурсі обговорення дійсності зустрічних зобов'язань як змісту в двосторонніх договорах необхідно звертати увагу не тільки і не скільки на інтереси *сторін* в договорі, але на те, що законодавець ставить на чільне місце інтерес *держави і суспільства*.

Але все ж таки декілька слів про інтереси сторін в зустрічних зобов'язаннях. Звертає увагу на себе те, що зміст правочину сукупність прав та обов'язків виражених в стому числі і в зустрічних обов'язках не може суперечити інтересам держави і суспільства та його моральним засадам. Деякі автори пов'язуючи відсутність синалагматичного зв'язку в договорах і виникнення договірних зобов'язань, наприклад, в односторонніх безоплатних договорах, роблять висновок про відсутність зустрічного інтересу у сторін, а як наслідок і про відсутність зустрічних обов'язків [13]. З такою позицією важко погодитись, оскільки залишається без відповіді обґрунтованість цих договорів. Якщо інтерес відсутній навіщо укладаються договори?

Тут можна говорити, що інтереси можуть бути різними і полягати не тільки в отриманні майнового задоволення (в поняттях зустрічних зобов'язань – зустрічного майнового задоволення), але інтерес може виражатись, в отриманні стороною різного роду ефектів, які можуть виходити за рамки правового регулювання. Ми маємо на увазі, соціальний ефект в договорі позички, коли муніципальна бібліотека надає безоплатно в користування книги; психологічний ефект в договорі дарування, коли вважається, що акт дарування потрібний в більшій мірі для терапевтичного ефекту дарувальнику, а не скільки обдарованому і т.д. Щодо виникнення в таких договорах зустрічних обов'язків як однієї із ознак зустрічних зобов'язань, можна говорити, що вони не виникають не

тому що інтерес відсутній, а тому що сторона (дарувальник, позичальник) в такому договорі не ставить собі за мету отримати матеріальну вигоду. Метою може бути інше – створення для себе стану задоволеності собою як особистості та/ або позитивної характеристики в соціумі.

2) Відсутність вад волі та дотримання юридичних стандартів у здатності до укладення правочину сторін; це є суб'єктивною основою для зустрічності в договірних зобов'язаннях. Л. Ж. де ла Морандьєр відмежовує підставу від згоди та мотиву. На думку дослідника, «...згода є волею зобов'язатися, її можна вважати джерелом, першопричиною зобов'язання.... Мотиви – це всі багатоутворюючі та більш-менш віддалені міркування, які спонукали волю зобов'язатися...» [6, с. 264].

В українській цивілістичній доктрині сутність зустрічних зобов'язань (зустрічних інтересів, зустрічних обов'язків, зустрічного надання) в договірних відносинах, як правило, не пов'язується із такими суб'єктивними елементами договірних зобов'язань як мотив та воля, оскільки це скоріше психологічний недоступний для виявлення та правового регулювання стан особи учасника договірних відносин. Але відповідно до нормативіського праворозуміння український законодавець та правова наука апелює такими поняттями як згода та волевиявлення.

В Цивільному кодексі цивільному законодавстві України не міститься визначення згоди як правового явища чи елемента відносин. Аналіз норм Цивільного кодексу України показує, що згода сприймається законодавцем через сукупність зовнішніх ознак поведінкових актів суб'єктів відносин як то: 1) вказівка на суб'єктів – від кого має отримуватись згода (індивідуального чи колективного суб'єкта); 2) встановлення форми виявлення згоди (проста, усна, письмова); 3) порядок підтвердження отримання згоди – встановлюється суб'єкт підтвердження (нотаріус, адміністративний орган тощо), строки (на момент виникнення, зміни та припинення договірних відносин), зміст (простий – «так»/ «ні», кваліфікований – із вказівкою на конкретні індивідуальними умови).

Загальними вимогами до згоди для перетворення її із простого поведінкового акту на юридичний факт є її якісні характеристики, які вказуються законодавцем як: однозначна, добровільна, взаємна, вільна, попередня. Хоча в останньому випадку ці поняття так і залишаються невизначеними оціночними із прихованими значеннями, які намагаються виправити судовою правотворчістю. В окремих законодавчих актах до зазначених характеристик згоди додається таке означення як поінформованість [11, 12], яке також не має свого визначення, але виходячи із аналізу відповідних законодавчих актів зводиться до вільного (добровільного) волевиявлення. Через такий самий підхід виражається згода суб'єкта персональних даних, а саме як добровільне волевиявлення фізичної особи (за умови її поінформованості) щодо надання дозволу [12].

Волевиявлення в Цивільному кодексі України є основною ознакою цивільних відносин, ознакою дійсності двосторонніх та односторонніх правочинів [15]. Поняття «воля» (добровільність поведінкових актів) сприймається законодавцем як внутрішній стан особи-учасника відносин, настрої, який повинен не просто існувати, але мати таку форму виявлення, яка встановлена законодавцем (письмова, мовчання, конклюдентні дії). Обмеження волевиявлення сприймається законодавцем як психологічне насильство [11].

Таким чином, згода і волевиявлення в зустрічних відносинах має бути присутня як для визнання всього договору в цілому, так і конкретних зустрічних зобов'язань чинними.

3) Л. Лантелла висловлюється про зустрічність як про сукупність наявності в зобов'язаннях трьох елементів: мети, умови, інтересу. Так, зустрічність має місце, коли надання однієї зі сторін знаходить виправдання чи підставу в іншій, при цьому кожна із

сторін зобов'язується здійснити надання за умови, якщо інша виконає своє і надання сторін при виконанні своїх обіцянок будуть задовольняти певні результати [4, с. 108].

Так само як в теоретичних напрацюваннях українських науковців, так само і в нормах діючого цивільного законодавства України (норми щодо дійсності правочинів) закладена дуальність сутності розуміння поняття «мета». Так, в першій іпостасі поняття «мета» застосовується як характеристика націленості, вмотивованості діяти на майбутнє, віддаленого у часі та розподіленого у періоді виконанні, тобто говорять про мету як причину. Друга – це вказівка на певну кінцеву точку, певного індивідуалізованого результату, досягнутого після виконання/дотримання певних умов та діяльності. Тут мета розуміється як результат. Щодо розуміння мети та її сприйнятті в різних правових системах існують також і інші інтерпретації її сутності.

Мета як причина. Перш за все необхідно спочатку зробити застереження щодо розуміння самого терміну «мета» в різних правових системах. В юридичних доктринах деяких європейських країн термін «мета» сприймається як підстава (правова основа) виникнення договірних зобов'язань. Так, Л. Ж. де ла Морандьєр наголошує, що відсутність підстави знищує зобов'язання, (наводить приклад, де в синалагматичному договорі обов'язок однієї із сторін не може виникнути внаслідок неможливості її предмета: хтось зобов'язується продати річ, яка раніше знищена; в такому разі обов'язок іншої сторони не виникає через відсутність *підстави* (виділено нами – З.Ж.) Втім мета на момент укладення завжди є наявною. Відсутність підстави обумовлює недійсність самого договору [6, с. 267].

В наведеному уривку змішуються, на погляд українського вченого, різні поняття – мета та підстава. Різниця в застосуванні та розумінні терміну «мета» та «підстава». В українській традиції панує позитивіська юридична доктрина, яка виходить із того, що обов'язок виникає із закону чи іншого джерела легітимованого владою держави, що і сприймається як джерело, першопричина для походження обов'язків, тому застосовується поняття «підстава». У французькому договірному праві, яке засноване на концепції лібераліського праворозуміння, так само і договірна теорія обіцянки, стоїть на позиції, що договірне зобов'язання має своєю природою і основою походження волю особи, що зобов'язується. На відміну від українського цивільного права, що зберігає впливи пост радянського права і договірної теорії формальної домовленості, яке встановлює, що природа правового обов'язку визначена нормами права держави, так само як і те, що «зміст правочину не може суперечити Цивільному кодексу України та іншим актам цивільного законодавства...» [15]. Тому, в подальшому для даного дослідження ми будемо говорити про мету як про певну причину виникнення договірних зобов'язань, а не про його підставу як правове джерело, як основу легітимації договірного зобов'язання.

Мета як результат. Здійснення зустрічних обов'язків спрямоване на досягнення правової мети договору (каузи). Кауза є тим правовим ефектом, який прагнуть досягти сторони, укладаючи договір. Реалізація зустрічних обов'язків у синалагматичних договорів призводить до досягнення цього правового результату. На думку В. В. Надьон без виконання (зустрічних) обов'язків договірне зобов'язання зайде у глухий кут, не зможе рухатися та не буде реалізовано головну мету, яку ставлять сторони при укладенні будь-якого договору. При невиконанні суб'єктивного обов'язку сторонами це призведе до розірвання або до односторонньої відмови від договору [8, с. 187].

В науковій літературі існує думка, в якій заперечується можливість застосування правил про зустрічність до договорів, які стають двосторонніми випадково, оскільки зустрічне зобов'язання, яке виникає випадково виникає пізніше і має своїм джерелом позадоговірні підстави. По-перше, необхідно погодитись, що зустрічні зобов'язання не можуть виникати випадково, хоча б тому, що договірні зобов'язання є усвідомленим

волевиявленням сторін договору. Це свідчить про наявність суб'єктивної сторони в даному поведінковому акті, в даному випадку цей поведінковий акт є усвідомленим і цілеспрямованим, що свідчить про правову суб'єктність особи. Волевиявлення в договорі є направленим на конкретний об'єкт, що є результатом задоволення інтересу. В даному випадку в наявності об'єктивна сторона, яку особа здійснює відповідно до норм права слідує об'єктивним праву встановленому у нормах діючого законодавства. Таким чином, зустрічність в зобов'язаннях має обов'язкову наявність мети у сторін, але мети як конкретного уречевленого явленого світові прагнення, яке проявляється через суб'єктивні та об'єктивні правові прояви, тобто проявлення своєї здатності до здійснення своїх прав та виконання обов'язків. Об'єктність направлена на оформлення із певної мети в конкретний правовий результат, як то отримання матеріальних і нематеріальних благ, майна, речей інших об'єктів цивільно-правових відносин.

По-друге, наявність темпорального елементу також потрібно враховувати. В договірних відносинах, зустрічні зобов'язання виникають до укладення договору на стадії психологічного прийняття чи формування згоди на взяття в договорі тих чи інших обов'язків та є психологічною підставою для надання обіцянки в формі двостороннього договору. Під час укладення договору психологічна внутрішня переконаність сторін переходить у правову площину за допомогою здійснення (дотримання) особою майбутньою стороною договору формалізованого порядку укладення договору передбаченого в законодавством чи правовими звичаями.

Мета (кауза) має бути і правовою, і законною. Встановлення наявності каузи правочину слугує визнанню договору укладеним, навіть такого його виду, який не встановлений законодавчо (непойменованого договору). Кауза обумовлює спрямованість волі сторін на досягнення певного правового ефекту під час вчинення правочину. Це дозволяє говорити про те, що такий правочин створюватиме зобов'язання, хоча б воно і не було передбачене актами цивільного законодавства. Так, само відповідно до ч. 5 ст. 203 ЦК України правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків [15]. Як ми говорили вище, мета в розумінні результатів має бути представлена у вигляді досяжних фактичних та юридично легітимних цілей.

Висновки

Таким чином, ознаками зустрічних зобов'язань та одночасно їх умовами дійсності є сукупність трьох елементів, як то: 1) інтересу не тільки сторін договору, а також держави та суспільства; 2) відсутність вад волі та дотримання законодавчих норм щодо здатності сторін до укладення і виконання правочину; 3) наявність у сторін реальної мети направленої на досягнення майнових та немайнових результатів. Дані висновки є проміжними і вимагають подальшого дослідження проблеми правового регулювання зустрічних зобов'язань в договірних відносинах.

Список використаних джерел

1. Fuller L. Lon. Consideration and form. Barnett R., Oman N., Perspectives On Contract Law, Frederick, MD : Aspen Publishing, 2018. P. 160-182.
2. Glaser A. Doctrine of Consideration and the Civil Law Principle of Cause. Dickinson Law Review, New York City, 1941. Volume 46. P. 12-25.
3. Jenks E. The History of the Doctrine of Consideration in English Law. London : Cambridge University Press, 1982. 225 с.
4. Lantella L. "Ultero citroque": Appunti teoretici e storici sulla "laterita" degli atti. Diritto e processo nell'esperienza romana. Atti del seminario torinese (4-5 dicembre 1991) in memoria di G. Provera. P. 108.

- a. McKendrick E. Contract Law. Bloomsbury Publishing Plc, Broadway, New York, 2022. 498 p.
5. Morandière Léon Francis Julliot de La. Droit civil. / Nouvelles, corpus juris belgici Précis Dalloz, tome II. F. Larcier, 1956. 889 p.
6. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання як категорія цивільного права. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2004. Вип. 60-62. С. 73-75.
7. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин. Харків: Право, 2017. 392 с.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
9. Пленюк М. Д. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади) : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 426 с.
10. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19?find=1&text=%D0%B7%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0#w1_2;](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19?find=1&text=%D0%B7%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0#w1_2)
11. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
12. Скрипник В. Походження категорії зустрічності у цивільному праві. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право», 2023. (35). С. 124-132. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-13>
13. Цибань А. А. Окремі особливості зустрічних обов'язків як елементу змісту у двосторонньому зобов'язанні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право», 2024. (37). С.
14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>